

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/76/95-100>

Nərmin Əbülfəz qızı Mehtiyeva
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
magistrant
ms.idhem@mail.ru

PANDEMIYA DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANDA KOMMERSİYA BANKLARININ FƏALİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Kommersiya banklarının fəaliyyəti daim dəyişən makroiqtisadi şəraitdə həyata keçirilir, bunun nəticəsində kredit təşkilatlarının özlərinin dəyəri və funksiyaları dəyişdirilir. Hazırkı iqtisadi-maliyyə böhranı şəraitində kommersiya bankları ölkə iqtisadiyyatının sabitləşdirilməsində və makroiqtisadi göstəricilərin müvafiq səviyyədə saxlanılmasının təmin edilməsində əsas rol oynamalı, iqtisadi transformasiyanın hərəkətverici mexanizminə çevrilməlidir. Bu hallar və bankların pul münasibətlərində yeri və bu maliyyə institutlarının mahiyyətinin müəyyənəşdirilməsi ilə bağlı çoxsaylı müxtəlif fikirlərin mövcudluğu müasir kommersiya banklarının fəaliyyətinin makromühiti ilə bağlı daha ətraflı öyrənilməsinə və bankların əhəmiyyətinin yenidən nəzərdən keçirilməsinə zəruri edir.

Açar sözlər: bank sektoru, kommersiya bankları, kredit, pandemiya

Narmin Abulfaz Mehtiyeva

Evaluation of the activity of commercial banks in azerbaijan during the pandemic period

Abstract

The activities of commercial banks are carried out in a constantly changing macroeconomic environment, as a result of which the value and functions of credit institutions themselves change. In the current economic and financial crisis, commercial banks must play a key role in stabilizing the country's economy and ensuring that macroeconomic indicators are maintained at an appropriate level, and become a driving force for economic transformation. These circumstances and the existence of numerous different views on the role of banks in monetary relations and the nature of these financial institutions make it necessary to study in more detail the macroeconomic environment of modern commercial banks and to reconsider the importance of banks.

Key words: banking sector, commercial banks, credit, pandemic

Giriş

Azərbaycanda bank sistemində baş verən dəyişikliklərin müxtəlifliyi və mürəkkəbliyi, təşkilatda, xidmət formalarında və bank idarəçiliyində çoxlu yeniliklərin ortaya çıxması, inkişaf etdirilmə ehtiyacı ilə müəyyən edilir. Maliyyə bazarının qüsurlu institusional infrastrukturunu və hazırda ölkəmizdə ixtisaslaşmış təşkilatların (investisiya, ipoteka və digər banklar) fəaliyyət göstərməsi üçün şəraitin olmaması səbəbindən geniş əməliyyatları həyata keçirən kommersiya banklarıdır. Bu banklar ölkənin ayrı-ayrı sektorların inkişafı məsələsini həll edir. Bu, bankların inkişafı, qaynaqların tənzimlənməsi, kapital qoyuluşunun yeni formalarına yiyələnmək və bazarda uyğun davranış prinsipləri hazırlamaq üçün əsas proqramlar hazırlamasını tələb edir. Kommersiya bankları fəaliyyətlərini şaxələndirməklə nəinki maliyyə bazarının ehtiyaclarına fəal cavab verməyə, həm də əməliyyatlarının risk və gəlirliliyinin optimal nisbətini tapmağa, rəqabət qabiliyyətini və etibarlılığını artırmağa çalışırlar.

Daxili iqtisadiyyatın inkişaf etmiş bazar münasibətlərinə keçməsi şəraitində kommersiya bankının fəaliyyət göstərməsinin məqsədi, ən böyük qazanc əldə etmək istəyidir. Hal-hazırda, pandemiya səbəbindən bankların inflyasiya gəlirlərinin azalması, dövlət qiymətli kağızlarının və digər maliyyə alətlərinin gəlirliliyinin azalması və Mərkəzi Bankın kommersiya banklarından kredit təşkilatlarına

tələblərinin sərtləşdirilməsi fonunda funksiyalarının yerinə yetirilməsi, bütün imkanlarından və ehtiyatlarından maksimum istifadə edilməsi tələb olunur.

Həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq miqyasda artan rəqabət banklardan əməliyyatlarını dəyişdirməsini tələb edir. Ənənəvi bank əməliyyatları daha mürəkkəb hala gəlir və yeni xüsusiyyətlər əldə edir. Eyni zamanda, praktikada analoqu olmayan tamamilə yeni, orijinal maliyyə xidmətləri növləri ortaya çıxır. Eyni zamanda, bank fəaliyyəti ilə əlaqədar risklərdə əhəmiyyətli bir artım var və hər hansı bir kommersiya bankı üçün bunları gözləmək və minimum səviyyəyə endirmək ən aktual məsələ halına gəlmişdir.

Analiz

İqtisadiyyatın formalaşmasında və qeyri-neft sektorunun kapitallaşması və inkişafı üçün vəsaitlərin istiqamətləndirilməsində maliyyə sistemi mühüm rol oynayır. Bank sistemi Azərbaycanın maliyyə sisteminin mühüm elementidir. Bu gün banklar aktiv və kapitala, regional əhatə dairəsinə görə digər maliyyə vasitəçilərini xeyli qabaqlayır. Bank sektorunun inkişafını xarakterizə edən göstəricilərdən biri də kreditlərin ÜDM-ə nisbəti kimi kəmiyyətə qiymətləndirilən maliyyə vasitəçiliyinin necə həyata keçirilməsidir.

Azərbaycanda bank sektorunun mövcud vəziyyətini təhlil etmək üçün bank sisteminin əsas göstəricilərini nəzərdən keçirək: Aktivlər / ÜDM, Kreditlər / ÜDM (bank sektorunun maliyyə dərinliyi), Depozitlər / ÜDM, Kapital / ÜDM.

Cədvəl 1-dəki məlumatlara əsasən deyə bilərik ki, 8 il ərzində Aktivlər/ÜDM, Kreditlər/ÜDM, Kapital/ÜDM və Depozitlər/ÜDM göstəriciləri iki dəfədən çox artmışdır.

Bu, həmin dövrdə bank sektorunun ciddi inkişafından xəbər verir.

Cədvəl 1. Azərbaycanda bank sektorunun əsas göstəriciləri

İllər	Kreditlər (ÜDM) %	Aktivlər (ÜDM) %	Depozitlər (ÜDM) %	Öz kapital (ÜDM) %
2007	16	23,7	5,2	3,5
2008	17,5	25,5	4,7	3,7
2009	23,1	32,7	6,5	5
2010	21,1	31,3	7,1	4,4
2011	18,3	27,4	7,35	4
2012	20,8	29	8,7	4,5
2013	25,4	34,7	11	5,7
2014	31	42	12	7
2015	39	64,2	17,4	6,6
2016	27	42	13	5,9
2017	16	39	11	5,2
2018	16	36	10,2	5,1

Mənbə: <https://www.cbar.az/>

Qeyd edək ki, 2015-ci ildə 2014-cü illə müqayisədə qeyd olunan göstəricilərdə artım müşahidə olunub. Buna səbəb iki devalvasiyadır ki, bunun nəticəsində bankların valyuta kreditləri və depozitləri və digər aktivləri manatla ifadədə artıb.

Son illərdə əldə olunan nailiyyətlərə baxmayaraq, Azərbaycan bankları risklərə məruz qalır və iqtisadiyyatın bütün ehtiyaclarını ödəyə bilmir. Azərbaycan iqtisadiyyatının sabitliyi dünya neft bazarında baş verənlərə həssasdır.

Azərbaycanda neftin ucuzlaşmasından sonra milli valyutaya inam azalmağa başlayıb. Azərbaycan Mərkəzi Bankı manatın dollara nisbətində dəyərini saxlamağa çalışıb, eyni zamanda iqtisadiyyatı oxşar struktura malik digər ölkələrdə milli valyutası dollara münasibətdə mövqeyini itirib.

Belə ki, neftin qiymətinin daha da aşağı düşməsi ilə Azərbaycanın milli valyutasına təzyiqlər artıb. Lakin xeyli səy və vəsait xərclədikdən sonra Mərkəzi Bank manatı 33% devalvasiya etdi. Devalvasiya ilə əlaqədar banklar milli valyutada kredit vermədilər, yalnız Mərkəzi Bankın mərhələli müdaxiləsindən sonra manatla kreditlərin verilməsi bərpa olunmağa başladı.

Bu hadisə il ərzində devalvasiyadan sonra xarici valyutada olan əmanətlərin payının 40%-dən 75%-ə dəyişməsinin nəticəsi idi və nəticədə il ərzində xarici valyutada olan kreditlərin xüsusi çəkisi 15%-ə yaxın artdı.

Banklar da öz növbəsində əhalinin maddi vəziyyətinin pisləşməsinə nəzərə almayaraq daha çox gəlir əldə etmək üçün kreditlərin verilməsini artırıblar.

Həm iqtisadiyyat üçün mənfəət hadisələr nəticəsində Azərbaycan və bank sektoru üçün Mərkəzi Bank tənzimləmə sahəsində bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdir. Olduğu kimi yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, kiçik bankların lisenziyalarının ləğv edilməsi qərara alınıb. Ləğvlə yanaşı, başqa bir həll yolu da var idi, yəni birləşmə. İqtisadiyyatın hazırkı vəziyyətində çətinlik çəkən banklar digər banklarla birləşə bildilər və bunun ardınca AgBank və DəmirBank tezliklə birləşmə haqqında razılığa gəldilər. Daha bir neçə bank da birləşmə müqaviləsini imzalayıb.

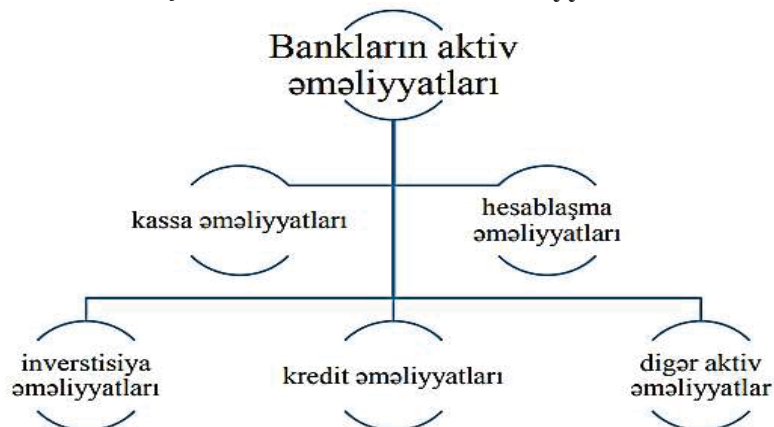
Kommersiya banklarının ödəniş sistemindəki rolu onların valyuta distribyutoru (kağız pul və sikkə) və tələb olunan depozitlərin istehsalçısı və xidmətçisi kimi iki rolundan irəli gəlir. Valyuta və tələb olunan depozitlər cəmiyyətin əsas ödəniş vasitəsi və mübadilə vasitəsidir və pul kütləsinin əsas komponentləridir. Kommersiya bankları mərkəzi bankı milyonlarla pul istifadəçisi ilə əlaqələndirir. Bu əlaqə kommersiya banklarının pul siyasətindəki roluna görə mərkəzi yer tutduğunu əks etdirir. Mərkəzi bank bu fəaliyyəti dəstəkləmək üçün mövcud olan pula nəzarət etməklə iqtisadi fəaliyyəti sabitləşdirməyə çalışır.

Beləliklə, məsələn, inflyasiya təhdid edərsə, Federal Ehtiyat pulun artımını cilovlayacaq və faiz dərəcələrini artıracaq. Pul kütləsinin artımının məhdudlaşdırılması kommersiya banklarının bank kreditlərinin əlçatanlığını azaldır, bununla da onların verdiyi kreditlərin həcmi azaldır və kredit faizlərini artırır. Kommersiya bankları pul siyasətini bu şəkildə ötürür və sabitləşdirici rolunu yerinə yetirirlər.

Kommersiya banklarının digər depozitar institutları ilə çoxlu ümumi cəhətləri olsa da, ödəniş sistemində yuxarıda qeyd olunan rol, aktivlərinin müxtəlifliyi və mülkiyyət strukturu ilə seçilir. Əmanət institutları (çox vaxt qənaətcil təşkilatlar adlanır) və kredit ittifaqları kimi digər depozitarların ənənəvi olaraq daha dar ixtisaslaşdırılmış aktiv portfəlləri var – müvafiq olaraq, yaşayış ipoteka və istehlak krediti onların aktivlərinin əsas hissəsini təşkil edir, baxmayaraq ki, bu fərqlər indi demək olar ki, əhəmiyyətsizdir.

Bundan əlavə, bankların aktiv əməliyyatlarının obyektinə müəyyən edilən fəaliyyət dairəsi onların istifadəsində olan resursların məcmusundan, xüsusən də borc götürülmüş resursların miqdarından asılıdır. Bu vəziyyət resurs cəlb etmək üçün banklar arasında rəqabəti kəskinləşdirir (Abdullayev Pərviz, 2018, 245 s).

Şəkil 1. Bankların aktiv əməliyyatları

Mənbə: Abdullayev Pərviz, 2018, 245 s.

Kredit bazarı ilə eyni vaxtda qiymətli kağızlar bazarı fəaliyyətə başlayır, burada banklar öz dövlət və korporativ qiymətli kağızlarının satıcıları və ya alıcıları olurlar. Sığorta, maliyyə və digər kredit təşkilatlarının mövcudluğu kredit resursları bazarında rəqabəti gücləndirəcək və banklarda müvəqqəti boş pul vəsaitlərinin yığılmasını daha da gücləndirəcək.

Kommersiya banklarının resursları və ya bank resursları onun sərəncamında olan və aktiv əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün istifadə edilən öz və borc vəsaitlərinin məcmusunu ifadə edir. Maarifləndirmə yolu ilə bütün kommersiya banklarının resursları kapital və borclara bölünür (5, s.89).

Kommersiya banklarının resurslarının əsas mənbəyi ümumi bank resurslarının təxminən 70-80%-ni təşkil edən borc vəsaitləridir. Bankların öz vəsaitlərinin payı 22-30% arasındadır ki, bu da qlobal bank təcrübəsinin mövcud strukturuna geniş şəkildə uyğundur. Öz vəsaitlərinin bir hissəsi kimi bankın əsas hissəsi müxtəlif fondlar üçün hesablanır. Öz vəsaitinin ikinci hissəsi bu il qazandır.

Ayrı-ayrı kommersiya banklarının bank resurslarının strukturu fərdi xüsusiyyətlərinə görə çox müxtəlifdir.

Bankın öz vəsaiti dedikdə, bankın maliyyə sabitliyini, ticarət-iqtisadi fəaliyyətini, habelə cari və əvvəlki illərdə əldə etdiyi mənfəəti təmin etmək üçün yaratdığı müxtəlif fondlar başa düşülməlidir (Hendrickson, Jill M., 2019, 212 p).

Kommersiya bankı həm də qiymətli daşların və digər qiymətli əşyaların mühafizəçisi kimi çıxış edir. Onlar müştərilərə zinət əşyalarını, qiymətli metalları və mühüm sənədləri qoya biləcəkləri şkaflarla təmin edirlər. Belə əşyalar oğurlana və ya zədələnmə bilən evdə saxlamaqdansa, bankda saxlandıqda daha təhlükəsizdir.

Kommersiya Banklarının təklif etdiyi kredit növlərinə gəldikdə isə bu banklar tərəfindən müştərilərə verilən kreditlərin bir neçə növü var. Bu kreditlərə aşağıdakılar daxildir:

1. Bank krediti- Bank krediti, bankın müəyyən müddətə müəyyən faiz dərəcəsi ilə borcalana təklif etdiyi pul məbləğidir. Müştəriyə bank krediti verməzdən əvvəl bank borcalanın krediti qaytaracağını yoxlamaq üçün bir neçə vacib sənəd əldə etməlidir. Bu sənədlərə şəxsiyyətin surətləri, gəlir sübutu və korporativ müştərilər üçün yoxlanılmış maliyyə hesabatları daxil ola bilər. Kredit girov qarşılığında verilir ki, müştəri borcunu yerinə yetirməsə, bank pulu qaytarmaq üçün onları sata bilər. Girov avadanlıq, maşın, daşınmaz əmlak, inventar, mülkiyyət sənədləri və digər əşyalar ola bilər.

2. Pul krediti-Nağd kredit bank və müştəri arasında razılaşmadır və müştəriyə öz hesab limitindən artıq pul çıxarmağa imkan verir. Nağd kredit bir il müddətinə verilir, lakin xüsusi hallarda hətta üç ilə qədər də uzadıla bilər. Məbləğ borcalanın cari hesabına yerləşdirilir və çek vasitəsilə götürülə bilər. Nağd kredit üzrə hesablanan faizlər pulun məbləğindən və pulun çıxarılma müddətindən asılıdır.

3. Bank Overdraftı-Bank overdraftı, cari hesab sahiblərinə öz hesablarını müəyyən edilmiş limitə qədər çıxarmağa imkan verən maliyyələşdirmə formasıdır. Bu, heç bir yazılı rəsmiləşdirmə tələb etmir və müştərilər təcili ehtiyaclarını ödəmək üçün overdraftdan istifadə edirlər. Faizlər bankın icazə verdiyi overdraftın tam məbləğinə deyil, cari hesabdən artıq çəkilmiş məbləğə hesablanır

4. Endirimli veksellər-Bank veksəl sahibinə dərhal pul verməklə veksələ endirim edir. Bank kredit müddəti üçün faiz dərəcəsini çıxıldıqdan sonra pulu sahibinin cari hesabına yatırır. Vekselin müddəti başa çatdıqdan sonra bank ödənişini veksəl sahibinin bankirindən alır.

Kommersiya bankları öz ölkələrində mərkəzi banklar tərəfindən tənzimlənir. Mərkəzi banklar kommersiya banklarının nəzarətçisi kimi çıxış edir və bankların müəyyən edilmiş qaydalar çərçivəsində fəaliyyətini təmin etmək üçün müəyyən qaydalar tətbiq edirlər. Məsələn, mərkəzi banklar kommersiya banklarının onlarla bank ehtiyatlarının saxlanması məcburi edir. Bəzi mərkəzi banklar minimum bank ehtiyatları təyin edərək, banklardan müştəri depozitlərinin müəyyən faizini mərkəzi bankda saxlamağı tələb edir. Ehtiyatlar bankları bank qaçırma və müflisləşmə kimi gözlənilməz hadisələrdən qorumağa kömək edir.

Kapitalın kredit itkilərinə qarşı bufer rolu pul vəsaitlərinin hərəkəti kontekstində nəzərə alındıqda aydın görünür. Əgər bank müştəriləri kredit üzrə öhdəliklərini yerinə yetirə bilmirlərsə, faiz və əsas borc ödənişləri üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti dərhal azalır. Çıxış dəyişmir. Bank ödəmə qabiliyyətini saxlayır, daxilolmaların həcmi xaricə daxil olandan artıqdır. Burada kapital bufer rolunu oynayır, çünki induksiya edilmiş xaricə axını azaldır.

Bank dividendləri təxirə sala bilər, lakin səhmlər ödəyə bilmir. Bank borcu üzrə faiz ödənişləri, əksinə, məcburidir. Kifayət qədər kapitala malik banklar itirilmiş pul vəsaitlərinin yeni daxilolmalarını əvəz etmək üçün yeni istiqrazlar və ya səhmlər buraxır və aktivlərlə bağlı problemi həll edənə qədər vaxt alır.

Beləliklə, bankın kapitalı nə qədər yüksək olarsa, bank müflisləşməzdən əvvəl bir o qədər çox aktiv ödənilə bilər və bankın riski bir o qədər az olar.

Adekvat bank kapitalı maliyyə bazarlarına sərbəst çıxışı təmin etməklə əməliyyat problemlərini azaldır. Kapital banka ənənəvi mənbələrdən normal faizlə kreditlər vermək imkanı verir. İri səhmdarların sərmayələri bank əmanətçilərinin ona olan etibarının sabit bir nüfuzunu təmin edir (www.kitab.az).

Kapital artımı maneə törədir və bankın borcla maliyyələşdirmə yolu ilə ala biləcəyi yeni aktivlərin məhdudlaşdırılması riskini azaldır. Bu funksiya kapitalın dövlət orqanları tərəfindən aktivlərə müəyyən edilmiş norma ilə sıx bağlıdır. Beləliklə, əgər banklar kreditlərin həcmi artırmaq və ya digər aktivləri almaq qərarına gəlsələr, əlavə kapitalın maliyyələşdirilməsi vasitəsilə artımı dəstəkləməlidirlər. Bu, aktivlərin spekulyativ artımının qarşısını alır, çünki banklar həmişə öz imkanları daxilində aktivlərin uğurlu idarə edilməsində qalmalıdırlar.

Bank kapitalının bu funksiyaları göstərir ki, kapital kommersiya bankının fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. O, bankın üzərinə düşən müxtəlif risklərin mənfi təsirini kompensasiya etmək üçün mənbə kimi müstəqilliyini və maliyyə dayanıqlığını təmin edir.

Yerli kommersiya banklarının kapital baxımından resurslarının idarə edilməsi də Bazel prudensial normativlərinə uyğun olaraq Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən edilmiş formada məhdudiyətlərlə üzləşir ki, bu da bankların resursların səviyyəsinə birbaşa təsir göstərən yüksək keyfiyyətli saxlama və ehtiyatları həyata keçirmək qabiliyyətinə malikdir.

Nəticə

Tədqiqat nəticəsində biz bank sektorunun ölkə iqtisadiyyatındakı rolunu müəyyən etdik, eyni zamanda onun milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün əhəmiyyətini qiymətləndirdik. Ölkənin bank sektorunun səmərəliliyinin artırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər milli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və bütövlükdə Azərbaycan Respublikasının daha da inkişafı üçün əsasdır.

Bu yazıda bir sıra ölkələrin təmsalında bank işinin inkişafı üzrə xarici təcrübə təhlil edilmişdir. Məhz, ABŞ, Fransa və Qazaxıstanın təmsalında. Bunun əsasında Azərbaycanda bank sektorunun səmərəliliyinin artırılması məqsədilə bir sıra təkliflər formalaşdırılıb. ABŞ-ın təcrübəsinə əsaslanaraq, maliyyə holdinq şirkətlərinin formalaşması üçün hüquqi bazanın yaradılması və bankların hesabatlarına dair tələblərin sərtləşdirilməsi tövsiyə olunub.

Fransanın maliyyə sektorunun bölgü tənzimlənməsi təcrübəsi Azərbaycanda artıq müşahidə olunur. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının yaradılması və Azərbaycan Mərkəzi Bankına səlahiyyətlərin Palataya verilməsi buna sübutdur. Qazaxıstan ölkə iqtisadiyyatına İslam maliyyəsinin tətbiqi təcrübəsini nümayiş etdirib.

Ədəbiyyat

1. Məhərrəm Hüseynov (2017), Maliyyə, pul tədavülü və kredit (mühazirələr), Bakı, 345 s.
2. Ə.H.Ələkbərov, M.Ə.Vəliyev, (2018), "Menecment", Bakı, 342 s.
3. Məmmədov Şahin Bayram oğlu, (2019), "Kommersiya banklarının kredit bazarında riskli əməliyyatlarının təhlili", Sabah - 53 s.
4. Olga Mikhailovna Markova, (2021), Organization of the activities of a commercial bank. Master's degree. Textbook, 1595 pp.
5. E.P.Zharkovskaya, (2020), Financial analysis of the activities of a commercial bank, 334 pp.
6. Yury Nikolaevich Yudenkov, Roman Viktorovich Pashkov, (2019), Organization of the credit process in a commercial bank. Volume 3, 267 pages
7. Hendrickson, Jill M. (2019). Regulation and Instability in U.S. Commercial Banking A History of Crises, 212p.

8. Duncan Knowles, (2021), Banking Matters: An essential guide to commercial banking in an age of disruption Paperback – March 16, 367 p.
9. Amalendu Ghosh, (2017)Managing Risks in Commercial and Retail Banking, 2 January, 414 p.
10. James W. Kolari, Benton E. Gup (2018), Commercial Banking: The Management of Risk 3rd Edition, 124 p.
11. www.maliyye.gov.az - Maliyyə nazirliyi
12. www.economy.gov.az - İqtisadi İnkişaf Nazirliyi
13. www.azstat.org - Dövlət Statistika Komitəsi
14. www.accessbank.az

Rəyçi: dos. A.Hüseynova

Göndərib: 10.02.2022

Qəbul edilib: 12.03.2022